

A „veszélyes másik”

A modern, diplomás nő eszményképének megjelenése és elterjedése a magyarországi nőemancipáció történeti perspektívájába ágyazva

Komár Zita

Papp Barbara – Sipos Balázs: *Modern, diplomás nő a Horthy-korban*. Budapest: Napvilág, 2017. 340 oldal.

A (magyarországi) nőtörténet részletes feltárása a mai napig hiányzó eleme a történeti munkáknak.¹ Alapvető kutatások hiányában ugyanis nem jöhetett létre egységes nőtörténeti kánon, így aztán közös tudásunk is csupán részleges a témakörben, hiszen a nők története korábban sem tartozott, s ma sem tartozik a történeti munkák fősodrához. Ez a kronológia nagyrészt figyelmen kívül hagyja a korabeli (feminista) női csoportok alakulását és folytonos küzdelmét a nyilvános megjelenés és aktív résztvevői státusz eléréséért, valamint fenntartásáért. Papp Barbara és Sipos Balázs kutatásának célja tehát többszörösen is összetett, hiszen nem csupán a magyarországi nőtörténet egy meghatározó időszakát tárgyalja, de egy általánosabb, kultúrtörténeti szinten is igyekszik közelebb kerülni a Horthy-korszak társadalmi és politikai kontextusainak feltérképezéséhez, amelyek feltárása nélkülözhetetlen a korabeli nő helyzetének megértéséhez. S noha a férfiak helyzetének, a férfiasként definiált szerepek keletkezésének és változásainak vizsgálata elengedhetetlen a nők szerepeinek, illetve társadalmi státuszának mélyebb megismeréséhez, Papp és Sipos ezúttal valóban a nők helyzetéről (ezen belül is a képzett és/vagy diplomával rendelkező lányokról és asszonyokról) s nem annyira a férfiak életéről mondanak újat az olvasónak.

Az elemzés abból indul ki, hogy a feminizmus nemzetközi történetének első és második hulláma között időben elhelyezkedő Horthy-korszak már megváltozott helyzetben találta a nőket: az egyetemek és a felsőoktatás intézményei megnyitak, a választójog pedig elérhetővé vált a női nem számára, azonban a korábban kiharcolt

¹ Jelentős kutatásokat végzett a témában: Szapor Judit, Nagyné Szegvári Katalin, Ladányi Andor, Vámos Éva, Palasik Mária, Pető Andrea, Gyáni Gábor, Acsády Judit, Kéri Katalin, Kádár Judit, Nagy Beáta, Sári Szabó Katalin, Karády Viktor, Fábri Anna (gyűjtés a szerzőktől).

alapvető jogokat az autoriter politikai berendezkedés korlátozta, a mozgalmakat pedig háttérbe szorította. A két világháború közötti korszak nőtörténeti szempontú ártértékelése nagyon is szükséges, hiszen alapvetően változott meg a nemi szerepeket rögzítő, évszázadokon át fennálló *status quo*: a háború és béke közötti időszakban a nők társadalmi helyét újra kellett fogalmazni, s ezzel párhuzamosan a férfi-nő viszony is újradefiniálásra szorult. A politikai, társadalmi, gazdasági változások nemcsak az utókor számára érdekesek, de a korabeli nőket és férfiakat is érzékenyen érintették, s ennek következtében a „nőies”, a „nőiség” valamint az „ideális nő” fogalmainak ártértékelésére készítették.

A társadalom soha nem volt egységes a férfiak és a nők egyenjogúságának megítélésében, azonban az egyenjogú, önrendelkező, vagyis a „modern nő” eszményképe egyre inkább elfogadottá vált a két világháború közötti időszakban: mindez megmutatkozott a feminista mozgalmak térnyerésében, a nők továbbtanuláshoz való jogának kiszélesítésében és a politikai részvételben. Magyarországon, a Horthy-korban tehát „nőtörténeti szempontból egyfajta konszolidációs időszak következett, amelynek sajátossága, hogy a dualizmus korához képest előrelépés, az 1918/1919-es állapotokhoz képest visszalépés történt” (10). A folyamat megértése nagyon is komplex vizsgálódást igényel, nem csak politikai és gazdasági szempontból, de a teljes kép bemutatásához a nőtörténet és az egyes női sorsok elemzése is hozzátartozik – erre vállalkozik a Papp–Sipos szerzőpáros hiánypótló munkájukban.

Az elemzés több, egymással szorosan összefüggő téma köré csoportosítható: a társadalmi modernizálódás vizsgálata, a magyarországi nőtörténet lassú folyamatainak bemutatása csupán egy a sok közül, amelyek mentén a szerzők kitérnek a nőoktatás és nőképzés kérdéseire, a nők politikai és nyilvános szerepvállalására, a diplomás, dolgozó nők helyzetére és a munkavállalás általános tendenciáira, valamint a nőiesség ábrázolásnak hatásaira is, amelyet a *Magyar Női Szemle* elemzése és a főszerkesztő, dr. Magyaryné dr. Techert Margit (szakmai) életútjának bemutatása egészít ki. A modern, diplomás nő Papp és Sipos definíciója szerint sokkal inkább jelent modern és diplomás nőket, hiszen nem minden modern nő rendelkezett diplomával (valahogy úgy, ahogyan a „nem minden rovar bogár, de minden bogár rovar” ismert rendszertani megállapítása szól, ebben az esetben is elmondható, hogy a korban nem minden modern nő volt diplomás, de minden diplomás nő modernnek számított). A másik csoport tehát, ami a diplomás nők elemzési halmozát alkotja, a szellemi munkát végző, tanult nők csoportja (az érettségizett lányok és fizetett munkát végző nők), akiknek politikai aktivitása és nyilvános szerepvállalása vagy éppen a munkahelyeken való helyállása szintén meghatározó volt a korban – ezzel is gazdagítva a vizsgálat kontextusát és az elemzés mélységét.

A Horthy-korban jelenlévő ambivalenciát, a szerzőpáros a feminista (progresszív) és antifeminista (konzervatív) irányzatok (amelyek tevékenysége gyakran egymást erősítette), keveredésével, egymás mellett élésével illusztrálja, s egy hibrid,

úgynevezett „modern konzervatív” felfogást hoz létre. E keveredés a megértést elősegítő, hasznos fogalomként jelenik meg és vonul végig a felsőoktatás, a munka, a kultúra és a média fejezetein, mintegy ki nem mondott alapvetésként. Érdemes megjegyezni azt is, hogy az egységes nőtörténeti narratívát alkotó normatív módszerrel szemben, a szerzők egyfajta „megértő nőtörténet-írást” végeznek. E nem normatív megközelítés alapja, hogy a női jogok és érdekek elfogadásában közrejátsszik az elfogadott női normák közötti határvonalak elmosódása is (ily módon a határsértés fogalma is rugalmassá válik), amely nyomán a nőtörténet-írás magyarázó elve többé már nem a normativitás, hanem a racionális cselekvés modellje lesz.

A nők mint kisebbségi csoport vizsgálata heterogén és eltérő helyzetű társadalmi csoportosulások elemzését öleli fel, noha a korábban megjelent publikációk jellemzően a középosztálybeli nők helyzetét vizsgálták. A kulturális intézmények társadalomformáló tevékenységének elemzése a cselekvő egyének és csoportok vizsgálatával egészül ki: a nyilvános térben megjelenő, aktív szerepet vállaló nők lesznek az individualista leírás alanyai. Felvetődik azonban a kérdés, hogy a Horthy-korszak egységesnek tekinthető-e nőtörténeti szempontból. A politikai és oktatásügyi kérdésekben bekövetkező változások egyértelművé tették, hogy a 19. századi emancipációs folyamatok átalakultak, azonban a Horthy-kor számos megszakítást is magában foglal. Míg a modern nő archetípusa egyre inkább elfogadottá vált, s ezzel párhuzamosan a modern női lét különféle megjelenési formái is egyre kevésbé tartoztak a határsértés területére, addig a modern nők közül sokan visszalépésként élték meg ezt az időszakot (a különféle neopaternalista korlátozások precedens értékű bevezetésének következtében).

A modern nő ábrázolása szempontjából az egyik legfontosabb kérdés ugyanis az, hogy vajon mit gondol maga a modern nő a nőiesség ábrázolásáról, a kortárs nőkérdésekről vagy éppen a feminizmusról. A korban elérhető meghatározások két szélsőség között ingadoznak: ezek közül az első az emancipáció teljes tagadása (az önrendelkezésre képtelen vagy attól megfosztott, passzív szerepben rögzített nő képe), a másik pedig az aktív, cselekvő, kötelességeit teljesítő anya típusa (utóbbi kategóriába tartozik a modern nő is). A háború következtében, a nők családon kívüli munkája lassan nélkülözhetlenné vált a társadalom számára, s a kereső nők száma addig soha nem látott módon megemelkedett. Noha a nők az összes foglalkozási csoportban aluliskolázottak voltak a férfiakhoz képest, így elsősorban kisebb presztízzsel rendelkező munkaköröket töltötték be, és alacsonyabb fizetéssel járó feladatokat végeztek. „A nők gazdasági aktivitásának erősödésénél lényegesebb a foglalkozási főcsoportokban tapasztalható átrendeződés” (136), amely utat nyitott a *nőies munkakörök* kialakulása és a magasabb társadalmi helyzettel rendelkező nők munkavállalása előtt. Ezáltal ha lassacskán is, de megkezdődhetett a képzett, szellemi munkát végző nők térfoglalása, és ezzel együtt megjelent az igény a családi és hivatali szerepek összehangolására is. Emellett míg a foglalkozások elnőiesedése

a női foglalkoztatás mindegyik típusára jellemző és folyamatosan terjed, addig a nők foglalkoztatásának koncentrációja és a foglalkoztatás egészére kiterjedő feminizálódás mértéke enyhül (Koncz 1981).

A munkaerőpiacra való betöréssel párhuzamosan, a politikai életben és a nyilvánosság szféráiban való megjelenés is kihívás elé állította a nőket: a választójogi feltételeket erőteljesen befolyásolták a hagyományos nemi sztereotípiák, ennek ellenére is elmondható, hogy a diplomás nők a férfiakkal azonos elbírálásban részesültek a politikai jogok tekintetében. Ezzel szemben a nők közül sokkal kevesebben tudtak szerepet vállalni a politikai életben, mint a férfiak közül. Voltak azonban más szintek is, ahol a nők képviselni tudták magukat: ilyenek voltak a különféle szakmai szervezetek és egyesületek, törvényhatósági bizottságok. Ezek közül a leginkább elterjedt és elfogadott forma az egyesület, legfőképpen pedig a nőegyesület volt – mint a nők közéleti szerepvállalásának sajátos színtere. Összességében tehát, az első világháborút követő időszakban fokozódott a nők egyesületi szerepvállalása, mely intézmények a polgári társadalom képviselőiként az állam által elutasított vagy nem vállalt feladatok végrehajtó intézményei lettek. Hovatovább, a szerzők a cselekvés szinterei közé sorolják a század eleji női lapokat is (például: *A nő; Új idők; Magyar Úriasszonyok Lapja*), amelyek a nők reprezentációjának és a nőiség konstrukciójának megalkotásában vezető szerepet vállalva, a társadalmi párbeszéd alapvető platformjaivá váltak.

A modern nő életében meghatározó szerepet töltött be a média; ennek alátámasztására Papp és Sipos a *Magyar Női Szemle* írásainak részletes elemzését végzi el (a Gerbner-féle kultivációs modell alapján), kiemelve a lap hitvallását, azaz a magyar „értelmiségi nő világnézetét” és sajátos szemléletmódját. A lap erőteljes csoportidentitást közvetített olvasótáborá számára, amelynek tagjai (a művelt, diplomás nők) a női szerepeket igyekeztek megérteni és újrafogalmazni. Ezen diplomás nők énképét nagymértékben meghatározta a hivatásuk, s nem elégedtek meg a hagyományos női szerepekkel: nem fogadták el a nők biológiai okokra támaszkodó alávetettségét, sem pedig a nőknek alacsonyabb értelmi képességeket tulajdonító elméleteket vagy a femininitás és nőiség attribútumainak társadalmi szerepként való meghatározását. A lap szerzői szerint „a diplomás nők társadalomra gyakorolt hatása [...] mindenképpen kedvező; jelenlétük a tudományban sajátos, új megismerési, kutatási lehetőségeket, módokat hordozhat; hogy a nők [...] talán a közéleti, politikai diskurzus férfi szereplőinek is példát adhatnak” (266).

A feminizmus első hulláma és a nőemancipáció hatására, valamint a haladó szellemű női médiumok támogatásával, nemcsak egyre inkább természetessé vált a dolgozó, önálló nők jelenléte a társadalomban, de elfogadottabbá lett a diplomás, képzett nők térnyerése és „férfias munkakörökbe” való betörése is – mindezek következtében pedig észrevehetően megváltozott az emberek világképe. A normák változása könnyen tettenérhető a családi, szépirodalmi vagy éppen divatlapok által

közvetített nőképpen is: természetessé vált a dolgozó nő és a változó, alakulóban lévő női szerepek ábrázolása, amelyek a nyilvános diskurzus lehetőségét biztosították, s ezen keresztül folyamatosan alakíthatták, megkérdőjelezhették vagy éppen megerősíthették a társadalmi és nemi szerepeket érintő normákat.

Mindezek fényében láthatóvá válik, hogy a szerzőpáros három különböző irányból közelít a női képességek, cselekvések és sorsok vizsgálatához. Papp és Sipos először társadalmi, politikai és kulturális keretbe ágyazzák elemzésüket (hosszú távú perspektívát kínálva), majd a Horthy-kor szűkebb időszakának nőtörténeti leírását fogalmazzák meg, érzékeltetve, hogy a nőemancipációs törekvések sikerét nemcsak az elit, de a populáris kultúra és annak médiumai is elősegítették. Harmadszor, felvázolják a diplomás nő karrierútját, részletesen vizsgálva a korabeli, diplomás nők csoportját érintő kérdéseket, kihívásokat és lehetőségeket. A diplomás, dolgozó nők csoportjának bemutatását egy újabb léptékváltás követi, és negyedik elemként a női cselekvés nyilvános szinterei kerülnek a figyelmük középpontjába. Ezt egészíti ki egy ötödik dimenzió; a szellemi munkás nők egy kis csoportjának és a *Magyar Női Szemle* (mint a Horthy-kor konzervatív értékkinálatával szembenő liberális szellemű női lap) hitvallásának elemzése, majd a lap főszerkesztőjének mint tipikus cselekvő nőalaknak az életútját és szakmai karrierjét bemutató fejezet zárja az általánostól az egyre szűkebb, kisebb kiterjedésű és speciális területek elemzése felé haladó vizsgálódást.

Lehet-e a modern nő a „mi csoport” része, vagy a „veszélyes másik” marad? – teszik fel a kérdést a szerzők (20). A válasz nem egyértelmű, s anélkül, hogy elárulnám, mi is lesz ez, meggyőződéssel ajánlom az olvasó figyelmébe Papp Barbara és Sipos Balázs könyvét, amely hétköznapinak tűnő, ugyanakkor minden korban érvényes kérdésekre keresi a választ. A Horthy-korszak történelmi díszletei között kibomló nyilvános viták a 21. századi modern és/vagy diplomás nő számára sem ismeretlenek, s nem kevésbé hangsúlyosak: Milyen a nőies nő? Eléggé képzett, felkészült-e a nő ahhoz, hogy felvegye a versenyt a társadalmi elvárásokkal, esetleg megváltoztassa azokat? Mely nyilvános diskurzusok alakítják a femininitás-maszkulinitás változó dimenzióit, s kinek van joga meghatározni, miképpen gondolkodjunk önmagukról és a másik nemhez viszonyított szerepeinkről, helyzetükről? A könyv hősnői megfogalmazták a maguk választ, s ezek nyomán az autonóm, szakmával és önálló keresettel rendelkező nő imázsa is körvonalazódhatott a korabeli magyar társadalomban, megnyitva az utat mind a liberális, mind pedig a konzervatív szemléletű nők emancipációja előtt, egyúttal megteremtve és végérvényesen rögzítve a modern nő eszményképét.

Irodalom

Konczi Katalin 1981: A nők foglalkoztatásának főbb típusai. *Demográfia* 1981/2–3: 270–292.